

A jeruzsálemi Szentély egy 16. századi metszetsorozat nyomán

90

A Jeruzsálembé látogatók a város ókori topográfiájáról fél évszázad óta leginkább a külvárosi Holyland Hotel kertjében 1966-ban felállított, 2006 óta az Israel Museum területén, a holt-tengeri tekercek szomszédságában megtekinthető, 1:50 léptékű kő-márvány modell alapján alkothatnak képet. A munka alapjául Josephus Flavius római történetíró személyes élményeken is alapuló leírásainak és más történeti forrásoknak a tudományos elemzése, továbbá a régészeti feltárások leletei szolgáltak. A modell a Jeruzsálemnek a rómaiak által 70-ben történt elpusztításáig tartó „második templom periódusának” városképét ábrázolja, amelynek meghatározó eleme volt a babiloniak által megsemmisített első, salamoni templom helyén felépült, a korszak végére Nagy Heródes által monumentálissá kiépített és a rómaiak által ismét lerombolt második Szentély.

Jeruzsálem minden időben óriási kihívást jelentett ott élőknek, onnan elszármazóknak, oda visszatérőknek és a csak oda vágyóknak is. Ennek részeként a város több évezredes történetének – kultúrtörténetének – egyik fontos rétegét alkotják a rekonstrukciók sorozatai. A rekonstrukciók az ókorban a zsidók főtemploma rögzült helyén egymást követő újjáépítéseket jelentettek: a lerombolt salamoni templom helyett a Babilonból visszatérő zsidók előbb egy kisebb építményt emeltek,

amelyet egyre bővítve érték el végül a Biblia híradásai szerint is a salamoni épületet követni vágyó heródesi második templom kiterjedését. A középkorban a rekonstrukciók áttérték Európába: az újtestamentumi események helyszíneit építették sorra, a Szent Sír-templom másolatai, utánérzései töltötték meg a keresztény egyházakat Magdeburgban, Bolognában, Konstanzban, az újkorban már Szent Sír-kápolnák épültek a Kálvária-együttesek lezárásaképp. Ez a folyamat még független volt a tudománytól, de a hitelesség igényétől nem: az építetők, az építészek egy része nehéz utazást, sok veszélyt is vállalva egyenesen az épületek helyszíni tanulmányozása alapján dolgozott, így a 11. század első harmadában tevékeny Meinwerk paderborni püspök Wino helmarshauseni apátot a Szent Sír-templom másolataként emelt, ma csak ásatási alaprajz alapján ismert, paderborni Bußdorfkirche építése előtt Jeruzsálembé küldte, hogy hozza el a Szent Sír-templom „mértékeit”. Mások a középkori helyszíni beszámolók, korai „útikönyvek” leírásai, illusztrációi alapján építkeztek. Amikor leginkább a falkép- és táblaképfestészetben a két dolog összekapcsolódott, és a Mária és Krisztus életének helyszínéül szolgáló Jeruzsálem heródesi templomát kellett ábrázolni, még a reneszánsz valójában már tudományos igénnyel dolgozó nagy mesterei, Perugino és

Raffaello számára is egy félreértés szolgált a képi rekonstrukció alapjául: a salamoni–heródesi alépitményen sok évszázaddal a Szentély pusztulását követően emelt, kupolás Sziklatemplom muszlim remekét vették alapul antikizáló, centrális épületábrázolásaikhoz.

A rekonstrukciók harmadik vonulata az, ami most ide hozott minket [a szöveg a Ráday utcai 2B Galériában 2019. október 2-án rendezett könyvbemutatón hangzott el]. A Bibliának a tudományos forráskritikát kifejlesztő már újkori tanulmányozása a salamoni és a heródesi templomok minél teljesebb megismerését célzó rekonstrukciókig is elvezetett, mind a katolikus, mind a református tudományosságon belül. Ezek a rekonstrukciók lehettek szöveges gondolat kíséreltek, rendszerint rajzi háttérrel szemléletessé téve, akadtak az egykori valóságot építészeti makettal modellezni kívánó kutatók, és újra és újra felmerült az igény a rekonstrukciós utópiák egész épületek/épületegyüttesek emelésével történő megvalósítására is. Gábor Anna most megjelent könyve ezekbe a harmadik rekonstrukciós vonulatba tartozó folyamatokba nyújt szemléletes és értő betekintést.

A kiindulást a művészettörténeész szerző intézményi kötődése jelentette: a Magyar Zsidó Múzeum gyűjteményében figyelt fel egy a 16. század végén alkotott, 1604-ben egy háromkötetes, monumentális kiadvány illusztrációjaként megjelentetett rézmetszetsorozat látványos lapjaira. A lapok keletkezéstörténetét és utóéletét feldolgozó kutatásait magyarországi és itáliai könyvtárakban folytatta, hogy munkája eredményeit a múzeum mindedig publikálatlan

metszeteinek reprodukcióival együtt most a Balassi Kiadó egy elegáns tipográfiájú, a történeti témának és a metszetreprodukcióknak egyaránt jó alapot szolgáltató, halványsárgás papírra nyomtatott, szép könyvben adja közre.

A Nabukodonozor által elpusztított Jeruzsálemből Babilonba hurcolt zsidók között volt a papi családból származó Ezékiel, akinek apokaliptikus prófétai látomásai újszövetségi kapcsolódásai okán is teológiai elemzések népszerű tárgyát képezték a 16. században. Egyébként az ő ószövetségi könyve alapján kerültek a középkori templomok szentélyboltzatára, kaputimpanonjaira és a kódexek miniatúráira a diadalmas Krisztust körülvevő evangélisták négy lelkes állat képében megjelenő szimbólumai, de ő örökítette meg az Ady Endre által is megénekelte, istenellenes – „pogány” – Góg és Magóg fejedelmeket is. Ezékiel látomásainak magyarázatára és az általa vízió formájában leírt jeruzsálemi templom rajzi rekonstrukciójára vállalkozott két spanyol jezsuita szerzetes, a filozófiában és teológiában is képzett szobrász Hieronimo Prado és az építész Juan Bautista Villalpando. A háromkötetes művük második kötetébe beszerkesztett – de éppen a könyvbe sosem bekötött budapesti lapok tanúsága szerint különálló nyomatokként is árusított – metszetek az utóbbi munkái voltak, nem egyszerű rekonstrukciós rajzok, hanem valódi, akár a megvalósítást is lehetővé tevő építészeti tervek. Szerzője szándékai azonban nem erre irányultak, a monumentális épületegyüttes nagyszabású rajz-sorozatát az isteni hatalom szimbólumának szánta, ahogy a Biblia

szerint a Szentély eleve isteni sugallatra épült, minden részlete és méretneművel onnan ered.

A metszetek eredete és múzeumba kerülésének módja nem ismert, de a háromrészes mű korai magyarországi jelenléte igazolható: a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött kötetek az egykori nagyszombati jezsuita könyvtár anyagával együtt tagolódtak be az egyetemi gyűjteménybe. A munka nem keltett nagy hatást Magyarországon, Gábor Anna egy Villalpandót dicsőítő idézettel és egy az ő metszetén alapuló illusztráció reprodukciójával azonban megidézi a jezsuita Molnár János 1760-ban aligha véletlenül éppen Nagyszombatban megjelent, *Régi jeles épületekről* című könyvét: „Nagy kérdés a tanult emberek közt, ha fellyül haladta-e Salamon Temploma az egész világnak egyéb épületeit az ő méltóságos pompájával, vagy nem? Villalpandus, ki erről a Templomról egy nagy iszonyú könyvet írt, aprónként szépen elénkbe teszi ékességét, és minden tehetsége arra céloz, hogy valamennyi épület a világon valaha nevezetes volt, ahhoz képest mind merő hiábavalóságnak láttassék lenni.” Molnár János metszete a jeruzsálemi templom homlokzatrajzát mutatja a hatalmas támfallal. A mintájául szolgáló Villalpando-metszet a Zsidó Múzeum sorozatából csak töredékesen volt reprodukálható, nem csak azért, mert a több lemezről nyomtatott és az 1604-es kötetben összeragasztott összképből a gyűjteményben eleve hiányzik lap, hanem azért is, mert ennek a példánynak egyik oldala rongált, hiányos – konzerválása restaurátori munkának köszönhető. Az ábrázolás világosan mutatja, hogy a bibliai

leírásokra támaszkodó építész jeruzsálemi helyszíni tapasztalatokkal nem rendelkezett, az alépitmény napjainkig megmaradt és a Sírófalnál mindig is látható szakaszainak egynemű falsíkjaival szemben egy monumentális falpillérek és az azokat összekötő ívek alkotta, fülkés támrendszert helyezett az épület-együttes elképzelt homlokzatai alá. Ezek a külső homlokzatok, ahogy a belső udvaroknak egy keresztirányú metszetén látható udvari homlokzatok is, teljesen Villalpando korának reneszánsz tagolását mutatják: a Közel-Kelet régészeti feltárásain a 19–20. század folyamán lassanként megismert ókori építészeti elemek abban az időben még teljesen ismeretlenek voltak. A múzeumi gyűjtemény további, a könyvben közzétett lapjai több alaprajzot is ábrázolnak, az egész együttes alagsorát és földszintjét, a szentély belső udvarát, valamint magának a Szentélynek a földszintjét, emeletét és legfelső szintjét. A Szentélyről homlokzati és metszetrajzokat is találunk a kötetben – valójában ezeken mutatkozik meg igazán Villalpando klasszicizáló reneszánsz díszítő stílusa. A keleti kapu, a különböző oszloprendek és egy csavart oszlop ábrázolásai még részletesebben utalnak az építész stílári kapcsolódásaira – a csavart oszlop tévesen Salamon templomához kötött hagyományának kialakulásáról és középkori-reneszánsz állomásairól Gábor Anna szövege érzékletesen be is számol. Az oszlopok részletrajzai közt Róma városában Villalpando által látott – eklektikus munkamódszerét jól illusztráló –, ókori fejezetek is láthatók, az egyik ráadásul egyiptizáló jellegű. A kerubokkal és a szövetség láncaival áb-

rázolt szentek szentje belső terének látványképe már teljesen a rajzoló képzelet terepe, ahogy a Szentély két oltárának rekonstrukciója is, bármennyire utal is rajtuk az építész a bibliai méretrendre és a leírásokban szereplő részletekre, az egykori – persze ma sem ismert, de azért jobban valószínűsíthető – valósághoz nem sok köze lehet.

Gábor Anna bemutatja, hogy Villalpando Ezékiel víziójából indult ki, de terveibez jócskán felhasználta a salamoni templom Királyok Könyve-beli leírását is. Nem tudta függetleníteni magát a korai császárkorban élt Vitruvius a reneszánsz korában különlegesen magasra értékelt építészeti traktátusának a római antikvitásra vonatkozó hagyományától sem, ami persze az addigra már sok évszázada elpusztult salamoni templomra aligha volt alkalmazható, figyelembevétele a heródesi templomépítkezés részleteihez azonban nem is feltétlenül jelentett anakronizmust. Villalpandót jelentős korabeli hatás is érte, amikor még jezsuita beöltözése előtt az építész Juan de Herrera tanítványaként, majd munkatársaként a Madrid közelében emelt királyi palotakomplexum, az Escorial építkezéseiben dolgozott. Tervének négyzetes udvarok és oszlopsoros folyosók szigorú négyzethálós rendszerében felépített alaprajzához a most bemutatott kötet az Escorial madártávlati fényképét társítja. A hasonlóság nem

véletlen, a magát az új Salamonként elképzelő – és akként a tudományok és az építészet iránt erősen érdeklődő és azokat támogató – II. Fülöp spanyol király új uralkodói központját Salamon templomához és palotaegyütteséhez hasonlóan gondolta felépíttetni. (Herrera könyvtá-

rában volt is egy Salamon templomáról szóló kézirat.) Az uralkodó támogatta korábban a Benito Arias Montano teológus, orientalista gondozásában készült négynyelvű biblia megjelentetését 1572-ben az antwerpeni, ma már a világörökség részeként védett Plantin–Moretus nyomdában. A jeruzsálemi Szentély ennek 8. kötetéhez készült, madártávlati rekonstrukciós rajzát Villalpando biztosan ismerte, és Gábor Anna is reprodukálja

Gábor Anna: A jeruzsálemi Szentély. Egy 16. századi metszetsorozat nyomán. Budapest, 2019, Balassi Kiadó. 80 oldal, 3200 forint.

könyvében. Montano egyébként az Escorial főkönyvtárosaként bírálta Villalpando terveit, ahogy saját szerzőtársa, Hieronimo Prado is túlságosan fantasztikusnak tartotta őket. Juan de Herrera segítségével azonban Villalpando elnyerte II. Fülöp eszmei és anyagi támogatását. Végül a pápai inkvizíciónak és a jezsuiták főnökének a korszak erősen zsidóellenes – a zsidóság teljes írásos hagyatékának tanulmányozására vonatkozó – tiltásain alapuló vizsgálatait is sikerült kivédenie, és a már egy másik, bár a zsidók irányában hasonlóan ellenséges pápának ajánlva, az Ezékiel látomásain alapuló mű végül megjelenhetett.

A most bemutatott könyv központi fejezetét a metszetsorozat lapjainak reprodukcióihoz fűzött leírások, bibliai szövegidézeteken alapuló magyarázatok alkotják. Ezt követi a mű utóéletének felvázolása. A Hamburgi Városi Történeti Múzeumban látható famakett – fényképét Gábor Anna beválogatta könyve illusztrációi közé – a 17. század második felében készült, alkotója, Gerhard Schott meglehetősen pontosan követte Villalpando terveit. Villalpando metszetsorozatában is található egy Jeruzsálem városát, az épületeket madártávlatból feltüntető térkép. Egy ennél sokkal részletgazdagabb, de alighanem semennyivel nem pontosabb, a Szentély ábrázolásánál mindenestre Villalpando oromzatos architektúráját mutató madártávlati városképet válogatott be Gábor Anna a kötetbe, Johann Daniel Herz augsburgi rézmetsző 1723-as keltű metszetét. Ezt a lapot is a Magyar Zsidó Múzeum gyűjteménye őrzi, ahogy azt a kötetben ugyancsak reprodukált újkori, amszterdami készítésű metszetet is, amely Villalpando homlokzatrajzával illusztrálja a salamoni templomot, de már későbbi rekonstrukciós elképzeléseknek megfelelő formákkal mutatja Ezékiel templomát, a második Szentélyt, valamint a Szentély berendezési tárgyait, így oltárait. Gábor Anna könyvében arra is utal, hogy a salamoni templom előcsarnokának két neve-

zetes oszlopa idővel szabadkőműves-jelképpé vált. A VI. Károly császár által Johann Bernhard Fischer von Erlach tervei alapján építettett bécsi Karlskirche előtt álló két hatalmas oszlop is értelmezhető salamoni utalásként – ez az uralkodó is Salamonhoz mérte magát, ráadásul Fischer von Erlach építészettörténeti művében Villalpando tervét is felhasználta Salamon templomának illusztrálásához –, ugyanakkor az V. és VI. Károly címeréhez fűzött Herkules oszlopaiként is szokták az oszloppárt interpretálni.

Gábor Anna egész könyvet szentelt korábban Nagykanizsa 1821-ben felavatott, a bécsi Karl Ehmann tervezte zsinagógájának, amelynek három oldalról nyíló bejáratait Ezékiel próféta látomásának hatásaként értelmezte. Mostani könyve ennek az épületnek a sommás bemutatásával zárul.

A jeruzsálemi Szentély 20. századi rekonstrukciós rajzainak, makettjeinek, a salamoni vagy heródesi templomra utaló épületeinek, így a Holyland Hotel makettjének sem volt már köze Villalpando terveihez, a keleti ókor építészetének megismerése meghaladottá tette annak reneszánsz formakincsét. A spanyol jezsuita metszetsorozatát azonban kivételének minőségével, részletgazdagságával azóta sem haladta meg semmilyen rekonstrukciós elképzelés.